

Kamień w architekturze Pałacu Biskupów Krakowskich w Kielcach – próba identyfikacji

Paweł Król¹, Anna Fijałkowska-Mader²

P. Król

A. Fijałkowska-Mader

Stone in the architecture of the Palace of the Kraków Bishops in Kielce – an attempt of rock type identification. Prz. Geol., 71: 19–35.

A b s t r a c t. The authors were the first to attempt to identify the stones used in the architectural elements of the baroque Palace of the Kraków Bishops (built in 1637–1641) in Kielce. The founder of the residence was Bishop Jakub Zadzik of the Korab coat of arms. Despite the vicissitudes of fate, the residence defended itself against major transformations, retaining the original shape and as the decoration of the loggia, and is one of the most beautiful monuments from the Vasa era in Poland. However, the turbulent history of the palace, and especially numerous reconstructions, renovations, transfers of architectural elements as well as modifications and functional changes, caused difficulties in reconstructing the original interior design of the rooms, and especially in determining the periods from which the individual stone elements come. The stone decoration of the original palace was limited to the facade with log-

gias and figures of Swedish and Moscow envoys, a two-flight staircase and single portals inside the building, as well as the floor and fireplaces in the bishop's rooms. The floor in the lower hallway and the lower diner room on the ground floor were probably also made of stone. Almost exclusively local stone was used: the so-called Kielce marbles (mainly Bolechowice limestone, "Zygmuntówka" conglomerate and Zelejowa rosa-like calcite) and various types of Lower Triassic sandstones from the Świętokrzyskie deposits. Few elements were made of black Dębniek limestone. Noteworthy is the Sanctuary of Marshal Józef Piłsudski, who was stationed in the palace, together with the legionary staff, in 1914. The interior of the main hall of the sanctuary is made of various types of Kielce marbles, mainly Bolechowice limestone, with elements of white Carrara marble. While the identification of carbonate rocks did not pose any major difficulties, assigning sandstone elements to a specific deposit turned out to be impossible in many cases, e.g. due to lack of comparative material.

Keywords: Palace of the Kraków Bishops in Kielce, Kielce marbles, Lower Triassic sandstones

Na Wzgórzu Zamkowym w Kielcach znajduje się barokowy pałac będący obecnie główną siedzibą Muzeum Narodowego w Kielcach. Przez ponad 100 lat należał on do biskupów krakowskich, właścicieli rozległych dóbr w regionie świętokrzyskim. Rezydencję ufundował kanclerz wielki koronny i biskup krakowski Jakub Zadzik herbu Korab. Był to zdolny polityk, który za rządów Władysława IV doprowadził do zawarcia pokoju z Moskwą (1634) i długoletniego rozejmu ze Szwedami (1635) (Dorobisz, 2000).

Pałac wzniesiono w latach 1637–1641 (Miks, 1952; Kuczyński, 1989; Adamczyk, 1991; Lewicki, 2011). Prace wykończeniowe były prowadzone przez biskupa Piotra Gębickiego już po śmierci J. Zadzika w 1642 r. (Adamczyk, 1991). Autorem projektu pałacu był najprawdopodobniej Giovanni Trevano, a kierownictwo nad budową pałacu sprawował Tomasz Poncino (Tomkiewicz, 1951; Karpowicz, 2002; Stankiewicz, 2016).

Pałac to piętrowy budynek, zbliżonym na planie do kwadratu, nakryty wysokim, spadzistym dachem, z czterema sześciokątnymi wieżami w narożach, zwieńczonymi hełmami. Od frontu wieże są połączone z elewacją niskim

murem parawanowym. Od wschodu do pałacu przylega dziedziniec główny (ryc. 1), od południa i północy – mniejsze dziedzińce gospodarcze, a od zachodu – ogród. Pałac był otoczony murem obwodowym z łamanego kamienia o długości 600 m. Brama wjazdowa prowadząca z kierunku miasta znajdowała się w północno-wschodniej części dziedzińca głównego (Adamczyk, 1991).

Symetryczny, trójdzielny plan pałacu, loggie, wieże i układ reprezentacyjnych wnętrz nawiązują do wczesnobarokowych rezydencji z lat 20. i 30. XVII w., m.in. Zamku Ujazdowskiego czy Pałacu Kazimierzowskiego w Warszawie (por. Stankiewicz, 2016; Głowacki, 2017).

Architektoniczny wystrój reprezentacyjnego frontu pałacu, z figurami posłów szwedzkich i moskiewskich, podkreśla sukcesy dyplomatyczne fundatora. Główną dekorację fasady stanowi loggia, zawierająca elementy wykonane z środkowodewońskich wapieni i permskich zlepieńców nazywanych marmurami³ kieleckimi lub świętokrzyskimi (ryc. 2). W niej znajdują się główne wejścia zarówno na parter, jak i piętro budynku. Wystrój loggi zachodniej, do której prowadzą szerokie schody, jest

¹ Dział Historii Naturalnej, Muzeum Narodowe w Kielcach, Plac Zamkowy 1, 25-010 Kielce; p.krol@mnki.pl

² Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, Oddział Świętokrzyski, ul. Zgoda 21, 25-953 Kielce; anna.mader@pgi.gov.pl

³ Określenie marmur jest w tym przypadku terminem technicznym (kamieniarskim), a nie petrograficznym. Nazwy marmurów pochodzą od nazw kamieniołomów, w których je wydobywano. W XVII w. były to: Bolechowice, Szewce, Jerzmaniec/Zygmuntówka, Chęciny (Góra Zamkowa) i Zelejowa; w okresie międzywojennym – Ołowianka k. Miedzianki i Barwinek w Kielcach; w latach 60. XX w. – Jaźwica k. Chęciny. Uwaga ta dotyczy także wapienia dębnieckiego, będącego odmianą środkowodewońskiego, czarnego wapienia wydobywanego w Dębnieku położonym ok. 25 km na NW od Krakowa. Do grupy marmurów kieleckich należy też kalcyt żyłowy zwany „różanką”.

Ryc. 1. Pałac Biskupów Krakowskich, widok od południa. Wszystkie (z wyjątkiem ryc. 8) fotografie z 2022 r. Fot. P. Król
Fig. 1. The Palace of the Kraków Bishops, view from the south. All (but one Fig. 8) photos by P. Król, 2022

Ryc. 2. Loggia frontowa (wschodnia)
Fig. 2. Front (eastern) loggia

Ryc. 3. Loggia ogrodowa (zachodnia)
Fig. 3. Garden (western) loggia

znacznie skromniejszy – zawiera wyłącznie piaskowcowe detale kamieniarskie (ryc. 3).

Zgodnie z przyjętym z Włoch zwyczajem parter pałacu był przeznaczony dla służby pałacowej oraz administracji, piętro natomiast miało charakter reprezentacyjno-mieszkalny. Znajdowały się tu dwie wielkie sale recepcyjne (sien i izba stołowa) oraz dwa kilkupokojowe apartamenty, pokoje gościnne i pomieszczenia pomocnicze.

W XVIII w. miała miejsce rozbudowa pałacu. Po obu stronach dziedzińca wzniesiono piętrowe skrzydła. W ogrodzie powstały oranżerie, a w części gospodarczej m.in. wielkie stajnie, wozownie, ujeżdżalnia, spichlerz i browar (niektóre z tych budynków dotrwały do dziś). Po upaństwowieniu dóbr biskupich, decyzją Sejmu Czteroletniego w 1789 r., pałac był siedzibą różnych instytucji m.in. kwater, magazynów wojskowych i lazaretu, biur prezesa Komisji Wojewódzkiej, gubernatora cywilnego, Dyrekcji Głównej Górniczej, biur urzędu skarbowego. W latach 1816–1826 w skrzydle północnym funkcjonowała Szkoła Akademiczno-

-Górnicza, pierwsza w Polsce uczelnia techniczna, założona przez Stanisława Staszica. Później (1867–1914) urzędowały w nim władze guberni kieleckiej. W sierpniu i wrześniu 1914 r. w pałacu kwaterował Józef Piłsudski ze sztabem legionowym. W latach 1919–1939 mieścił się tu Urząd Wojewódzki. W czasie II wojny światowej pałac był siedzibą niemieckich władz okupacyjnych. W latach 1945–1970 ponownie był tu Urząd Wojewódzki. Od 1971 r. pałac był siedzibą Muzeum Świętokrzyskiego, obecnie – Muzeum Narodowego (Kuczyński, 1989).

Pomimo zmiennych kolei losu rezydencja obroniła się przed większymi przekształceniami, zachowując pierwotną bryłę oraz dekorację loggii i stanowi jeden z najpiękniejszych zabytków z epoki Wazów w Polsce. Jednak jej burzliwe dzieje, a szczególnie liczne przebudowy, remonty, przeniesienia elementów architektonicznych oraz modyfikacje i zmiany funkcjonalne (tab. 1) spowodowały trudności w rekonstrukcji pierwotnego wystroju pomieszczeń, a zwłaszcza w ustaleniu okresów, z jakich pochodzą poszczególne elementy kamienne (por. Krupiński, 1972;

Tab. 1. Okresy ważniejszych prac remontowych i przebudowy w historii Pałacu Biskupów Krakowskich, mających wpływ na jego wystrój kamienny**Table 1.** Periods of major renovation and reconstruction works in the history of the Palace of the Kraków Bishops, affecting its stone decoration

Okres / Period	Rodzaj i/lub zakres przeprowadzanych prac / Type and/or scope of work performed
1657–1679	odnowa wnętrz pałacowych / renovation of palace interiors
1732–1745	gruntowny remont pałacu / extensive renovation of the palace
1746–1758	odnowa wnętrz pałacowych / renovation of palace interiors
1759–1782	prace budowlane zmieniające pierwotną dyspozycję pokoi / construction works changing the original arrangement of the rooms
1815–1818	prace remontowe i częściowa przebudowa wnętrz / renovation works and partial reconstruction of the interior
po 1850	rozpoczęto wznoszenie budynku przedłużającego skrzydło południowe w kierunku zachodnim (od 1983 siedziba Dyrekcji MNKi) / beginning of the construction of a building extending the southern wing towards the west (since 1983 the seat of the NMKi Management)
1860–1863	generalny remont pałacu / general renovation of the palace
1867–1872	dewastacja pałacu przez władze carskie (m. in. zniszczenie rzeźb posłów na elewacji wschodniej; wylamanie portali marmurowych oraz innych elementów architektonicznych i przeniesienie ich do budowanej nieopodal cerkwi) / devastation of the palace by the tsarist authorities (e.g. destruction of the sculptures of deputies on the eastern façade, breaking of the marble portals and other architectural elements and moving them to the church built nearby)
1935–1938	II faza prac konserwatorskich, prowadzonych przez Komitet Restauracji Pałacu Pobiskupiego, obejmująca m.in. powstanie Sanktuarium Marszałka Józefa Piłsudskiego i Muzeum Legionów Polskich, częściową wymianę obramowań okiennych na parterze pałacu, wstawienie portali z wyburzonej cerkwi / the second phase of conservation works, carried out by the Committee for the Restoration of the Post-Bishop's Palace, including i.a. construction of the Marshal Józef Piłsudski Sanctuary and the Museum of the Polish Legions, partial replacement of window frames on the ground floor of the palace, insertion of portals from the demolished church
1939–1945	prace remontowe, m. in. wstawienie portali z piaskowców w ścianie południowej Sieni na piętrze pałacu / renovation works, e.g. insertion of sandstone portals in the southern wall of the vestibule on the first floor of the palace
po 1952 r.	likwidacja portalu w zamurowanym wejściu do pomieszczeń pałacu znajdującego się w ścianie północnej loggii wschodniej / liquidation of the portal in the bricked-up entrance to the palace rooms located in the northern wall of the eastern loggia
1971–1986	przejęcie pałacu i skrzydeł przez MNKi (wówczas Muzeum Świętokrzyskie) – prowadzenie prac remontowych i adaptacyjnych budynków oraz pomieszczeń / takeover of the palace and wings by the MNKi (the Świętokrzyskie Museum at that time) – carrying out renovation and adaptation works of buildings and rooms
1990	rekonstrukcja Sanktuarium Marszałka Józefa Piłsudskiego / reconstruction of the Sanctuary of Marshal Józef Piłsudski
2001	restauracja apartamentu biskupiego / restoration of the episcopal apartment
2006	rekonstrukcja schodów ogrodowych przy loggii zachodniej / reconstruction of the garden stairs at the western loggia
2011	odtworzenie wystroju wnętrz na parterze, w tym wymiana posadzki w Sieni Dolnej i Izbie Stołowej Dolnej / reconstruction of the interior design on the ground floor, including replacement of the floor in the Lower Hallway and the Lower Dining Room
2013	przebudowa dziedzińca północnego / reconstruction of the northern courtyard
2014–2015	renowacja tarasu głównego od strony dziedzińca południowego / renovation of the terrace at the southern courtyard
2019	przebudowa dziedzińca głównego (wschodniego) / reconstruction of the main (eastern) courtyard
2019–2021	renowacja fasady pałacu, wykonanie nowych rzeźb posłów / renovation of the facade of the palace, new sculptures of envoys

Holcerowa, Kleszczyńska, 1975; Kleszczyńska, 1975; Kuczyński, 1983?, 1989).

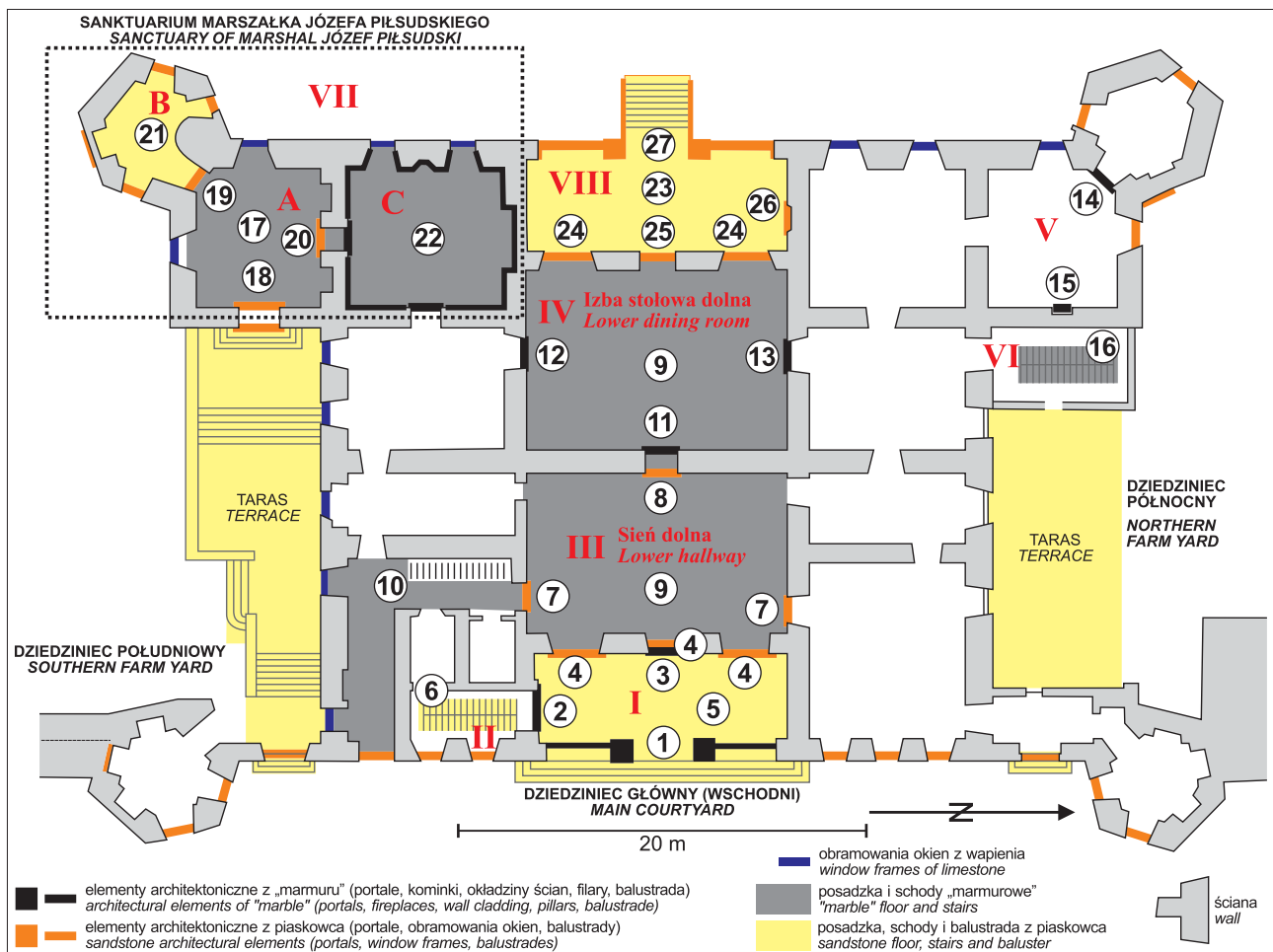
Niniejszy artykuł stanowi pierwszą próbę kompleksowej identyfikacji surowców skalnych zastosowanych w elementach architektonicznych pałacu oraz jego otoczenia. Autorzy odnieśli się do najwcześniejszych danych historycznych w inwentarzach i lustracjach z XVII i XVIII w., zamieszczonych w opracowaniach Kleszczyńskiej (1975), Kuczyńskiego (1988) i Pieniążek-Samek (2003). Zwrócili również uwagę na błędy w oznaczeniu rodzajów marmurów, które pojawiły się w literaturze i są niestety powielane.

Wystrój kamienny pierwotnego pałacu ograniczał się do elewacji z loggiami, dwubiegowej klatki schodowej i pojedynczych portali wewnątrz budynku oraz posadzki i kominków w pokojach biskupich. Prawdopodobnie kamienna była także posadzka w sieni dolnej i izbie stołowej dolnej na parterze. Zastosowano prawie wyłącznie lokalny kamień: wspomniane już marmury kieleckie i różne odmiany piaskowców dolnotriasowych. Wapienie, pomimo że są zbliżone wiekiem (głównie żyweckie), wykazują

zróżnicowaną barwę, litologię, teksturę oraz wynikające z nich cechy dekoracyjne. Wybór materiału z marmurówomów chełmińskich oraz tamtejszych warsztatów kamiennarskich wynikał z dwóch powodów: bliskiej lokalizacji i łatwości ich pozyskania dla starosty Stanisława Czechowskiego, sprawującego nadzór nad budową pałacu, oraz nawiązywał stylistyką do okresu rządów Zygmunta III Wazy, kiedy to marmury kieleckie ozdobiły wnętrza Zamku Królewskiego na Wawelu. Popularny od lat 30. XVII w. czarny wapień dębicki, zamawiany m.in. przez króla Władysława IV, został zastosowany w pałacu bardzo oszczędnie – zaledwie w kilku portalach i kominkach (Stankiewicz, 2016).

PARTER PAŁACU

Plan parteru pałacu, z rzymskimi numerami pomieszczeń oraz arabskimi numerami elementów wykonanych z kamienia, jest przedstawiony na rycinie 4. Numery na rysunku są zgodne z numerami w tekście.

Ryc. 4. Plan parteru korpusu głównego pałacu. Objasnienia oznaczeń znajdują się w tekście

Fig. 4. Plan of the ground floor of the palace main body. Explanations of the numbers are in the text

Loggia frontowa (wschodnia – I)

1. Kolumny, balustrady i tralki wykonano z marmurów kieleckich (ryc. 2), przednia część filarów (kolumn) arkady – ze zlepieńca zygmuntońskiego (Fijałkowska, 1995), a tylna z wapienia bolechowickiego. Sklepienia łuków między filarami, tralki i balustrada loggii jest również

Ryc. 5. Portal z wapienia bolechowickiego w loggii frontowej okalający wejście na piętro pałacu

Fig. 5. Bolechowice limestone portal in the front loggia surrounding the entrance to the first floor of the palace

z wapienia bolechowickiego. Nad wejściem, po obu stronach zewnętrznych filarów znajdują się pasy z czarnego wapienia *Ołowianka*, użylonego białym kalcytem, które dodano w okresie międzywojennym, gdyż złożę to było eksploatowane dopiero od roku 1920 (Gańol i in., 2020). Na przedłużeniu filarów, powyżej arkad znajdują się podwójne pasy z beżowego wapienia *Szewce*, który jest znany dopiero od połowy XIX w. (Pabian i in., 2017; Gańol i in., 2020). Inne zdania są Fijałkowski (1973), którzy początek eksploatacji tego surowca, podobnie jak innych marmurów kieleckich, łączą z okresem renesansu. Dlatego nie można jednoznacznie stwierdzić, że opisywane pasy są oryginalnym, XVII-wiecznym elementem dekoracji loggii. Nad arkadami loggii widnieją kamienne kartusze z herbami: bpa Zadzika (Korab), Rzeczypospolitej (Orzeł ze Snopkiem Wazów) i kapituły krakowskiej (Aaron – Trzy Korony) wykonane z dewońskiego wapienia bolechowickiego i permskiego zlepieńca zygmuntońskiego.

Do loggii prowadzą niskie schody zrobione w 1913 r. z czerwonego piaskowca retu (dolny trias) ze złoża *Kopulak*.

2. Dekoracyjny portal wejściowy na piętro pałacu, złożony z łuku wspartego na obramieniach bocznych, pila-

Ryc. 6. Portal z wapienia bolechowickiego w loggii frontowej okalający wejście do sieni dolnej

Fig. 6. Bolechowice limestone portal in the front loggia surrounding the entrance to the lower hallway

Ryc. 7. Obramowanie okna w loggii frontowej pałacu wykonane z piaskowca dolnego triasu

Fig. 7. The window frame in the front loggia of the palace is made of Lower Triassic sandstone

strów (płaskich kolumn zewnętrznych) i gładkiego fryzu, wykonany z wapienia bolechowickiego, jest oryginalny i istnieje od XVII w. (Holcerowa, Kleszczyńska, 1970; Kuczyński, 1988). Wieńczy go przełamany, trójkątny naczółek, stanowiący motyw przewodni całej budowli (ryc. 5). Po przeciwnej, północnej stronie loggi od XVIII w. znajdowało się wejście do pomieszczenia na parterze zdobione identycznym portalem. Zamurowano je w pierwszej połowie XIX w., a sam portal zlikwidowano dopiero po 1952 r. (Holcerowa, Kleszczyńska, 1970).

3. Portal wejściowy z uszakami⁴ do sieni dolnej na parterze pałacu, o prostej formie, z profilowanymi obramieniami, wąskimi pilastrami i gładkim fryzem, zwieńczony gzymsem schodkowym, jest wykonany z wapienia bolechowickiego (ryc. 6). Widnieje on na pocztówce z początku XX w., czyli z okresu Rządu Gubernialnego. Na tablicy nad portalem znajduje się inskrypcja ze słowami marszałka Józefa Piłsudskiego: *Rzeczą żołnierza jest stworzyć dla Ojczyzny piorun, co błyska, a gdy trzeba – uderzy* (nieco skorygowany cytat z mowy Piłsudskiego do kawalerów Orderu Virtuti Militari ogłoszonej 22 stycznia 1920 roku). Świadczy ona o tym, że płytę wstawiono w 1920 r. lub później (por. Obremski, 2018).

4. Proste obramowania czteropolowych okien w loggii są zrobione z piaskowca. Ciemniejsze plamy i cętki (ryc. 7) tworzą nagromadzenia tlenków żelaza, charakterystyczne dla piaskowców retu. Towarzyszą im koncentryczne struktury pierścieni Lieseganga. Cechy te są podobne do piaskowców wąchockich, jednakże jasna, łososiowa barwa jest typowa dla piaskowców dolskich (por. Gągol i in., 2005). Dlatego, tylko na podstawie obserwacji makroskopowych, trudno jest przypisać ten kamień do konkretnego złoża. Zarówno kamieniołom w Dołach Biskupich, jak i w Wąchocku funkcjonował już w XVII w. (Urban, Gągol, 1994).

5. Współczesna (2011 r.) posadzka z kwadratowych płytek (36 × 36 cm) została wycięta z piaskowca górnego retu (warstwy z Krynek) ze złoża Parszów (Projekt, 2011). Złoże tych piaskowców zostało udokumentowane stosunkowo niedawno (Radomska, 2002) w miejscowości Parszów na zachodnim zboczu doliny rzeki Żarnówki, ale eksploatacja trwała krótko (do 2019 r.). Pozyskano stąd średnio- i gruboziarniste, miejscami drobnozlepniacowe piaskowce barwy szarozółtej i szaroróżowej (Gągol i in., 2005). Nie należy ich mylić z szarozółtymi piaskowcami, drobno- i średnioziarnistymi retyku, które były do lat 80. ub.w. wydobywane także w Parszowie, w jego południowo-wschodniej części, przy okazji eksploatacji iłow pstrych warstw parszowskich (Bajorek, 1977, 1980; Filonowicz, 1979).

Klatka schodowa (II)

6. Schody, tralki i poręcze wykonane są z wiśniowego, drobno- do średnioziarnistego piaskowca. Trudno określić, czy są oryginalne, czy pochodzą z późniejszego okresu, nie mniej duży stopień ich deterioracji, głównie mechanicznej, może sugerować tą pierwszą możliwość. Problem stanowi wskazanie złoża tych piaskowców, które są bardzo podobne do dolnotriasowych piaskowców tumlińskich (dolny pstry piaskowiec) – wiśniowa barwa, stosunkowo drobne ziarno, brak okruchów kwarcu czy klastów iłowcowych. Wiadomo, że piaskowce te były wydobywane już od XVI w. w rejonie Tumlina i Wykienia, ale głównie na potrzeby hutnictwa, jako tzw. futro, czyli wewnętrzna okładzina pieców (Urban, Gągol, 1994). Nie ma natomiast informacji o zastosowaniu ich w elementach architektonicznych. Jako ciekawostkę można dodać, że schody wykonane z tego samego piaskowca znajdują się w ruinach Pałacu Tarłów w Podzamczu Piekoszowskim, niedaleko Kielc, który powstał również w I połowie XVII w. i stanowił replikę Pałacu

⁴ Uszaki to naroża, które są podkreślone występami utworzonymi poprzez załamanie profilu obramienia pod kątem prostym. Taki typ portali był typowy dla architektury barokowej.

Ryc. 8. Kamieniołom dolnotriasowych piaskowców gałęzickich formacji z Zagnańska *Kopaniny* w Gałęzicach. Fot. M. Kuleta

Fig. 8. *Kopaniny* Quarry of the Lower Triassic Gałęzice sandstone of the Zagnańsk Formation at Gałęzice. Photo by M. Kuleta

Ryc. 9. Portal w sieni dolnej w przejściu do izby stołowej dolnej, wykonany z piaskowca dolnego triasu

Fig. 9. Portal in the lower hallway in the passage to the lower dining room made, of the Lower Triassic sandstone

Biskupów Krakowskich (Lewicki, 2000). Ten fakt może wskazywać na inne złożę piaskowca gałęzickiego (dolny pstry piaskowiec, formacja z Zagnańska), który był wydobywany w rejonie Gałęzic, Zajączkowa, a także w samym Podzamczu Piekoszowskim (Gągol i in., 2005). W profilu tego złoża, obok dominujących grubych ławic piaskowców przekątnie warstwowanych w dużej skali, występują pakiety średnioławicowe o wyraźnej oddzielności międzywarstwowej, nadające się do produkcji płyt (ryc. 8).

Sień dolna (III)

7. W ścianie południowej i północnej znajdują się dwa portale z uszakami, z profilowanymi obramieniami i gładkim

Ryc. 10. Współczesna posadzka w sieni dolnej z wapienia *Jaźwica*

Fig. 10. Contemporary floor in the lower hallway, made of *Jaźwica* limestone

fryzem, zwieńczone gzymsem schodkowym. Są one wykonane z różowego piaskowca, przy czym portal północny został współcześnie (2011 r.) odtworzony z reckiego piaskowca parszowskiego należącego do warstw z Krynek (Projekt, 2011).

8. Portal w drzwiach prowadzący z sieni dolnej do izby stołowej dolnej, o kształcie identycznym z opisanym powyżej pod numerem 7 (ryc. 9), został odnotowany już w 1668 r. (Kuczyński, 1995). Jest on wykonany z piaskowca triasowego, takiego samego, jak obramowania okien w loggii.

9. Współczesna posadzka została położona w 2011 r. (Projekt, 2011) z płytek wapienia *Jaźwica* – jasna i brąz, o wymiarach 40 × 40 cm (ryc. 10).

10. Współczesna posadzka betonowa z nieregularnymi fragmentami płytek marmurów sudeckich *Sławniowice* i *Biała Marianna* (tzw. złom marmurowy) oraz pasem szerokości 15 cm z fragmentów wapienia *Bolechowice*, biegnącym wzdłuż ścian.

Izba stołowa dolna (IV)

9. Współczesna posadzka ułożona z płytek z wapienia *Jaźwica* brąz, stanowiąca kontynuację posadzki z sieni dolnej (III. 9) (Rupniewska i in., 2010; Projekt, 2011).

11. Portal z wapienia bolechowickiego wokół drzwi prowadzących do sieni dolnej został zamontowany w okresie międzywojennym. Oryginalny, istniejący do 1845 r., był wykonany z piaskowca (Holcerowa, Kleszczyńska, 1970). Pilastry mają zarówno profilowany cokół, jak i głowicę zrobioną z wapienia dębnickiego. Na przedłużeniu obramowań i pilastrów wmontowano odpowiednio kwadratowe i prostokątne płytki z czarnego wapienia dębnickiego. We fryzie natomiast umieszczono podłużną płytę z szarego wapienia gruzelkowatego, zwanego też zrostkowym (wapień checiński z Góry Zamkowej?) (Kuczyński, 1995).

12. Portal w południowej ścianie zawiera trzy rodzaje marmurów: zlepieniec zygmunowski, tzw. różankę zelejowską i marmur dębnicki (Fijałkowska, 1995). Oryginalnie nie było w tym miejscu drzwi, przebito je po roku 1789, a przed 1845 (Kleszczyńska, 1975). Obecny portal marmurowy został zamontowany prawdopodobnie w okresie międzywojennym (Holcerowa, Kleszczyńska, 1970). Obramienia i fryz są wykonane ze zlepienia zygmunowskiego, a pilastry z różanki zelejowskiej (ryc. 11). W cokoły pilastrów i obramień wbudowano kwadratowe i prostokątne płytki wapienia dębnickiego (Fijałkowska, 1995). Górną część pilastrów ozdobiono głowicą z wapienia dębnickiego. W przedłużeniu pilastrów umieszczono dwa guzy i pro-

stokątną płytkę z wapienia dębnickiego. We fryz wbudowano podłużną płytę, o zaokrąglonych krótszych bokach, również z wapienia dębnickiego. Portal jest zwieńczony gzymsem schodkowym z uskokami, wykonanym z różanki zelejowskiej (Kuczyński, 1995).

13. Portal w ścianie północnej różni się od portalu opisanego powyżej innym rysunkiem w kamieniu, a w szczególności wiśniowym zabarwieniem różanek znajdujących się w pilastrach. Także ten portal wstawiono prawdopodobnie w okresie międzywojennym (Holcerowa, Kleszczyńska, 1970).

Całości dopełniają współczesne parapety w oknach w ścianie zachodniej zrobione z wapienia bolechowickiego.

Drugi pokój dolny (V)

14. Znajduje się tu fragment podstawy pieca z herbem Łabędź biskupa Andrzeja Trzebnickiego (1658–1679), wmontowany w okresie międzywojennym nad drzwiami prowadzącymi do alkierza północno-zachodniego (Kuczyński, 1996).

15. Dekorację pokoju stanowi kominek z wapienia zrostkowego z herbem Łabędź, przeniesiony zapewne z pierwszego pokoju biskupiego w okresie 1845–1866 (Kuczyński, 1996).

Klatka schodowa (VI)

16. Schody z górnourajskiego wapienia morawickiego wykonane po II wojnie światowej.

Sanktuarium Marszałka Józefa Piłsudskiego (VII)

Do prac nad utworzeniem sanktuarium przystąpiono w 1936 r. w ramach ogólnopolskiej akcji upamiętniania czynu legionowego i osoby Marszałka. Wystrój architekto-

←

Ryc. 11. Portal w izbie stołowej dolnej wykonany ze zlepieńca zygmuntownskiego i różanki zelejowskiej z elementami dekoracyjnymi z czarnego wapienia dębnickiego

Fig. 11. Portal in the lower hallway, made of the Zygmuntownka conglomerate, Zelejowska rosa-like calcite and decorative elements of the black Dębnik limestone

Ryc. 12. Portal okalający wejście do Sanktuarium Marszałka Józefa Piłsudskiego wykonany z dolnojurajskiego piaskowca szydłowieckiego

Fig. 12. Portal surrounding the entrance to the Sanctuary of Marshal Józef Piłsudski, made of the Lower Jurassic Szydłowiec sandstone

niczny, rzeźbiarski i malarski powierzono w sierpniu 1937 r. artyście rzeźbiarzowi Stanisławowi Rzeckiemu oraz artyście malarzowi Wacławowi Borowskiemu, którzy prowadzili swoje prace przy udziale konserwatora województwa kieleckiego dr. Andrzeja Olesia i artysty rzeźbiarza Wincentego Skuczyńskiego. Otwarcie sanktuarium odbyło się 2 października 1938 r. Obejmuje ono trzy połączone ze sobą sale (ryc. 4A–C) w południowo-zachodniej części parteru pałacu i ma oddzielne wejście od strony południowego dziedzińca, zaprojektowane przez S. Rzeckiego (Michalska-Bracha, 1995). Portal z piaskowca dolnojurajskiego szydłowieckiego wieńczy kartusz otoczony sześcioma sztandarami, które przywrócono dopiero w roku 2014 (Projekt, 2014) (ryc. 12).

Sala wejściowa (A)

17. Posadzkę wykonano z szarego wapienia *Szewce* i czarnego *Dębника* ułożonych w szachownicę (wymiały 45 × 45 cm). Parapet w oknie zachodnim złożono z dwóch płyt wapienia *Bolechowice* i *Szewce*.

18–20. Proste portale, podobne do opisanych w sieni dolnej pod numerem 7, wyrzeźbione z różowego piaskowca triasowego były odnotowane w XVII w. (Kuczyński, 1988).

Alkierz (dawna kaplica – B)

21. Posadzka z płyt piaskowca triasowego o wymiarach 34 × 34 cm.

Sanktuarium (osobisty pokój Józefa Piłsudskiego – C)

22. Okładziny ścian do wysokości 2,4 m, portale i część posadzki wykonano z brązowego wapienia bolechowickiego (z pięknymi przekrojami stramatoporooidów). Dolny pas u podstawy ściany, zachodzący na posadzkę i do wnęk

Ryc. 13. Wystrój sali głównej Sanktuarium Marszałka Józefa Piłsudskiego wykonany z różnych rodzajów marmurów (opis szczegółowy w tekście); w części centralnej gipsowa maska pośmiertna Marszałka. Ryc. 13A. Stolik marmurowy z blatem wykonanym z marmurów kieleckich oraz białego marmuru karraryjskiego

Fig. 13. The decoration of the main hall of the Marshal Józef Piłsudski Sanctuary, made of various types of limestone (detailed description in the text); in the central part there is a plaster death mask of the Marshal. Fig. 13A. Marble table with the top made of Kielce marble and white Carrara marble

Ryc. 14. Fragment belki okiennej w loggii ogrodowej, wykonanej prawdopodobnie z piaskowca gałęzickiego, zawierającego różnej wielkości otoczki kwarcu

Fig. 14. Part of the window beam in the garden loggia, probably made of the Gałęzice sandstone, containing quartz pebbles of different sizes

Ryc. 15. Fragment obramienia okna w loggii ogrodowej, wykonanego z piaskowca różnoziarnistego, miejscami zlepionego
Fig. 15. Part of the window frame in the garden loggia, made of variously grained, locally conglomeratic sandstone

okiennych, ułożono z czarnego wapienia dębnickiego. Centralną część podłogi pokrywa kamienna mozaika z okrągłym motywem w formie wężyka generalskiego, ułożonego z jasnych, podłużnych, trapezowatych płytek wapienia *Szewce* i żółtawego wapienia niewiadomego pochodzenia oraz trójkątnych płytek wapienia dębnickiego. Wnętrze okręgu wypełniają kwadratowe, szare płytki z wapienia *Barwinek* – eksploatowane przy Cmentarzu Nowym w Kielcach (Ż.E., 1938). W części centralnej jest umieszczona gipsowa maska pośmiertna Marszałka na postumencie z nieoszlifowanego wapienia dębnickiego, ozdobionym płaskorzeźbami polskiego orła legionowego. Postument stoi na 8-kątnej, stylizowanej odznace wykonanej z wapienia bolechowickiego i włoskiego, białego marmuru karraryjskiego (ryc. 13). Przy drzwiach, pod ścianą wschodnią, znajduje się postument z wapienia bolechowickiego. Na nim stoi rzeźba Marszałka odlana z brązu.

Pod ścianą południową znajduje się prostokątny, marmurowy stolik wykonany w 1930 r. przez fabrykę *Marmury Kielckie*. W centralnej części blatu widnieje Krzyż Walecznych wykonany w wapienia *Szewce* na białym tle z marmuru karraryjskiego. Otacza go ramka z wapienia bolechowickiego i wężyk generalski wykonany z marmuru karraryjskiego na tle z wapienia *Szewce* (ryc. 13A). Noga stołu jest wyrzeźbiona z wapienia *Bolechowice*.

Loggia ogrodowa (zachodnia – VIII)

Jak było wspomniane we wstępie, wystrój loggii ogrodowej jest znacznie skromniejszy niż loggii frontowej i wykonany wyłącznie z piaskowca.

23. Posadzkę ułożono z płytek piaskowca ze złożeń *Parszów* o wym. 36 × 36 cm.

24. Obramowania dwóch czteropolowych okien oraz portalu wokół wnęki w północnej ścianie loggii są wykonane z piaskowców o zróżnicowanej litologii. Obok elementów z piaskowców, takich samych jak w loggii frontowej, występują piaskowce z różnej wielkości otoczkami kwarcowymi (ryc. 14), a nawet z warstewkami drobnoziarnistych zlepieńców (ryc. 15), które mogą wskazywać na piaskowiec gałęzicki.

25. Profilowany portal w drzwiach prowadzących do izby stołowej dolnej, wyrzeźbiony był pierwotnie prawdopodobnie z piaskowca dolskiego. Z tego samego materiału wykonano obramowanie okna nad drzwiami, z przelamanym naczółkiem i herbem Korab (ryc. 16). Oba te obiekty zawierają elementy pochodzące z późniejszych renowacji. Jasny fragment gzymsu portalu oraz ukośne gzymsy naczółka zrobiono w przeciągu ostatniej dekady z piaskowca parszowskiego.

26. Portal z piaskowców o zróżnicowanej litologii (również z występującymi otoczkami kwarcowymi) w miejscu zamurowanego wejścia do pomieszczeń na parterze pałacu. Wejście funkcjonowało w połowie XVIII w., ale prawdopodobnie nie miało wtedy kamiennego obramo-

←

Ryc. 16. Oryginalny portal okalający drzwi w loggii ogrodowej oraz obramowanie okna wykonane z prawdopodobnie z piaskowca dolskiego retu z późniejszymi uzupełnieniami z piaskowca parszowskiego

Fig. 16. The original portal surrounding the door in the garden loggia and the window frame, probably made of the Doły Röt sandstone with later additions made of Parszów sandstone

Ryc. 17. Północny fragment loggii ogrodowej; współczesna okładzina poręczy i filarów oraz schody wykonane są z piaskowca parszowskiego retu, natomiast tralki poręczy z różnych rodzajów piaskowców dolnotriasowych

Fig. 17. Northern part of the garden loggia; the contemporary cladding of the handrails and pillars, as well as the stairs, are made of the Röt Parszów sandstone, while the handrail balusters are made of various types of Lower Triassic sandstone

wania. W inwentarzu z 1845 r. jest informacja o zamurowanych drzwiach z kamiennym portalem (Holcerowa, Klewczyńska, 1970).

27. Tralki balustrady loggii wyrzeźbiono z różnych odmian piaskowców dolnego triasu. Obok wiśniowych piaskowców średnioziarnistych, gałęzickich? wykorzystano różowo-szare, średnioziarniste piaskowce przypominające piaskowce dolskie (ryc. 17). Okładziny filarów z piaskowca są podobne do piaskowca parszowskiego, z których zrobiono schody i licówkę poręczy podczas ich rekonstrukcji w 2006 r. (Projekt, 2006) (ryc. 2, 16).

PIĘTRO PAŁACU

Plan piętra pałacu, z rzymskimi numerami pomieszczeń oraz arabskimi numerami elementów wykonanych z kamienia, jest przedstawiony na rycinie 18.

Trzeci pokój biskupi (I)

1. Obecne profilowane portale z uszakami, zamontowane w 1999 r. w wejściu do alkierza i w przejściach między pokojami biskupimi, wykonane z hiszpańskiego wapienia *Nero Marquina*⁵, dobrze imitują marmur dębnicki (ryc. 19). Oryginalne odrzwia były wykonane z czarnego wapienia dębnickiego (Pieniążek-Samek, 2003). W opracowaniu Mazurka i in. (2003) napisano błędnie, że nowe portale są wykonane z czarnego wapienia dębnickiego. Błąd ten powielono w informatorze o pałacu (Paprocki,

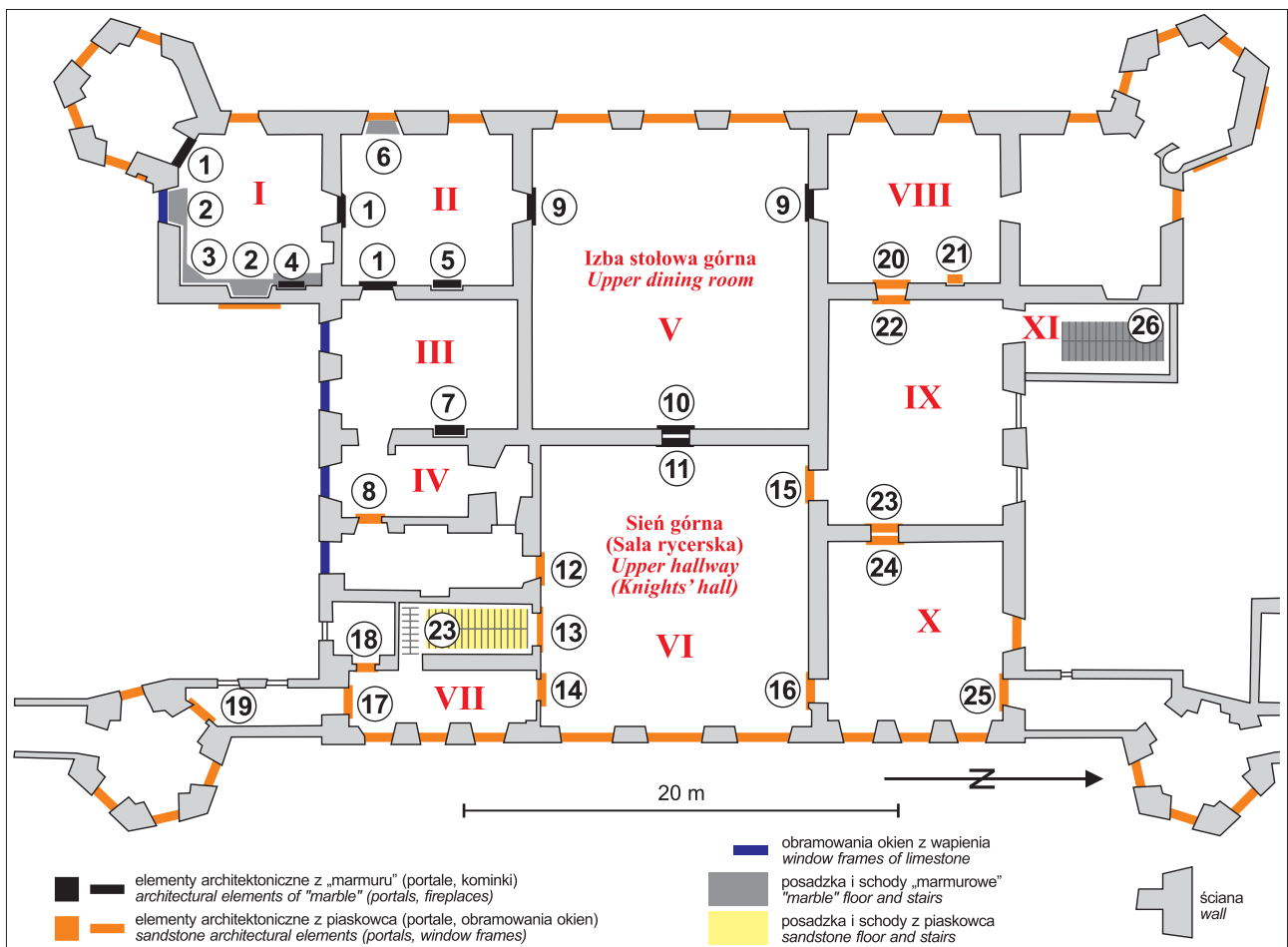
2004). Ze względu na brak materiału ikonograficznego podczas prac renowacyjnych prowadzonych pod koniec lat 90. ub.w. za wzór portalu przyjęto portal piaskowcowy, który znajduje się między drugim a pierwszym pokojem pałacowym, od strony wschodniej (ryc. 18, nr 22) (Mazurek, Szelejewski, 2003).

2. Pozostałości oryginalnej posadzki zachowały się we wnękach okna południowego i zamurowanego okna od strony wschodniej. Składa się ona z kwadratowych płytek różanki zelejowskiej o wymiarach 37 × 37 cm i pasów wapienia bolechowickiego szerokości 7–10 cm (ryc. 20). Przed 1788 r. posadzkę marmurową zastąpiono drewnianą, pozostawiając jej fragmenty tylko przy oknach i drzwiach (Kuczyński, 1984). Oryginalne posadzki kamienne na piętrze pałacu położono tylko w pokojach biskupich i alkierzu, gdzie pomieszczenia poniżej były sklepione i mogły utrzymać większy ciężar, bowiem większość wewnątrz pałacowych piętra wspiera się na drewnianych stropach belkowych.

3. Pas posadzki o szerokości 20–50 cm w narożniku ściany południowej i wschodniej oraz przed kominkiem, wykonany z różnej wielkości płytek wapienia bolechowickiego i wapienia *Szewce*. Są to prawdopodobnie uzupełnienia wykonane w XX w. (Fijałkowska, 1995).

4. Czarny kominek wykonany z wapienia dębnickiego, istniał tu w latach 1658–1668 (Kuczyński, 1984; Pieniążek-Samek, 2003). W okresie 1867–1868 został wy-

⁵ Informacja słowna (2022 r.) od Małgorzaty Misztal, Głównego Konserwatora MNKi.

Ryc. 18. Plan piętra korpusu głównego pałacu. Objaśnienia numerów znajdują się w tekście
 Fig. 18. Floor plan of the main body of the palace. Explanations of the numbers are in the text

←
 Ryc. 19. Współczesny portal w drugim pokoju biskupim wykonany z hiszpańskiego wapienia *Nero Marquina*, przypominający oryginalny wapień dębnicki
 Fig. 19. Contemporary portal in the second bishop's room, made of Spanish *Nero Marquina* limestone, reminiscent of the original Dębnik limestone

Ryc. 20. Pozostałości oryginalnej posadzki z wapienia bolechowickiego i różanki zelejowskiej we wnęce okiennej w trzecim pokoju biskupim
 Fig. 20. Remains of the original floor made of Bolechowice limestone and Zelejowa rosa-like calcite in the window recess in the third bishop's room

Ryc. 21. Kominek z wapienia dębnickiego w trzecim pokoju biskupim

Fig. 21. A fireplace made of Dębnik limestone in the first bishop's room

Ryc. 23. Kominek z herbem Łabędź w pierwszym pokoju biskupim wykonany z wapienia chęcińskiego

Fig. 23. A fireplace with the Swan coat of arms in the first bishop's room, made of Chęciny limestone

Ryc. 22. Kominek z wapienia dębnickiego z herbem Korab w drugim pokoju biskupim

Fig. 22. A fireplace made of Dębnik limestone with the Korab coat of arms in the second bishop's room

montowany, a obecną atrapę (ryc. 21), utworzoną z jego oryginalnych pozostałości, zamontowano w latach 1918–1939 w drugim pokoju biskupim (Kuczyński, 1996). W 1997 r. powróciła ona do trzeciego pokoju biskupiego. Mazurek i Szelejewski (2003) błędnie zidentyfikowali marmur jako bolechowicki.

Drugi pokój biskupi (II)

1. Portale z hiszpańskiego wapienia *Nero Marquina* w przejściach do pierwszego i trzeciego pokoju biskupiego zamontowano podczas renowacji w 1999 r.

5. Kominek z czarnego wapienia dębnickiego z herbem Korab (ryc. 22) został przeniesiony w 1997 r. z trzeciego pokoju biskupiego (Mazurek, Szelejewski, 2003).

6. Pozostałości oryginalnej posadzki znajdują się we wnęce okiennej. Złożona ona jest z ośmiokątnych płytek (28 × 28 cm, obrys w kwadracie) z czarnego wapienia dębnickiego i mniejszych płytek (10 × 10 cm) w kształcie rombu z różanki zelejowskiej (Fijałkowska, 1995). Podobnie jak miało to miejsce w trzecim pokoju biskupim, w 1788 r. posadzkę marmurową zamieniono na drewnianą, pozostawiając jej fragmenty tylko przy oknach i drzwiach (Pieniążek-Samek, 2003).

Pierwszy pokój biskupi (III)

7. Kominek z herbem Łabędź wykonany z wapienia chęcińskiego, zrostkowego o odcieniu czerwonym (Góra Zamkowa?) prawdopodobnie przeniesiony w latach 1867–1868 z drugiego pokoju biskupiego (ryc. 23). Pierwotnie znajdował się tu szafiasty kominek z wapienia dębnickiego (Kuczyński, 1996; Pieniążek-Samek, 2003).

Sypialnia (IV)

8. Prosty w formie portal z różowawego piaskowca triasowego, niewiadomego pochodzenia.

Ryc. 24. Oryginalny portal w ścianie południowej izby stołowej górnej wykonany z wapienia dębickiego z wstawkami z różanki zelejowskiej

Fig. 24. The original portal in the southern wall of the upper dining room, made of Dębnik limestone with inserts from the Zelejowa rosa-like calcite

Izba stołowa górna (V)

9. Portale z uszakami z wapienia dębickiego znajdują się w południowej i północnej ścianie. We fryz wbudowano prostokątne płytki różanki zelejowskiej (ryc. 24). Portale były odnotowywane w inwentarzach od początku istnienia rezydencji, w szczególności portal w południowej ścianie izby, gdzie znajdowało się wejście do antykamery (obecnie drugiego pokoju biskupiego) i apartamentów biskupich (Pieniążek-Samek, 2003). Nie ma pewności, czy obecne portale są oryginalne. Konstatacja ta wynika z faktu, iż na pocztówce z 1905 r., przedstawiającej izbę stołową z okresu Rządu Gubernialnego, nie ma kamiennego portalu (po stronie północnej) sąsiadującego z pierwszym pokojem senatorskim i prawdopodobnie nie było też po stronie południowej.

10. Portal z uszakami we wschodniej ścianie izby (w wejściu do sali rycerskiej) jest wykonany ze zlepieńca zygmuntońskiego. Jego fryz zdobią dwa guzy i prostokątna płyta z uskokami z czarnego wapienia dębickiego, a całość wieńczy gzyms schodkowy także ze zlepieńca *Zygmuntówka* (ryc. 25). Zapewne został on zamontowany w okresie międzywojennym. Na pocztówce przedstawiającej izbę stołową górną z okresu rządu gubernialnego nie było tego portalu. Forma i zastosowane elementy ozdobne są bardzo podobne do portali znajdujących się piętro niżej – w izbie stołowej dolnej (Kuczyński, 1995).

Ryc. 25. Portal w ścianie wschodniej izby stołowej górnej ze zlepieńca zygmuntońskiego, ze zdobieniami z wapienia dębickiego
Fig. 25. Portal in the eastern wall of the upper dining room, made of Zygmuntówka conglomerate with Dębnik limestone decorations

Sień górna (sala rycerska – VI)

11. Jedyne w sieni marmurowy portal, wykonany z beżowo-brązowej odmiany wapienia bolechowickiego, wyróżnia się wśród pozostałych portali w pałacu. Nie ma uszaków, lecz dwa guzy w obramieniu górnym. Ciekawe są pilastry z cekinami i łezkami po bokach i wyjątkowy relief fryzu (ryc. 26). Wiemy, że portal istniał w 1845 r. (Kuczyński, 1981). Według Wardzyńskiego (2014) pochodzi on z XVII w. i miał być wykonany przez czeladników kamienniarzów z Chęciny: Jana Sterpnowskiego i Szymona Krzyżanowskiego, którzy uczestniczyli w budowie pałacu.

12, 13, 14. Trzy portale wykonane z piaskowca, znajdujące się obecnie w południowej ścianie sieni (ryc. 27), wstawiono w czasie prac remontowych prowadzonych przez władze okupacyjne podczas II wojny światowej (Kuczyński, 1983?, 2006). Nawiązują one stylem do innych portali pałacu. Portale boczne (12, 14) mają charakterystyczne uszaki, natomiast centralny (13) przypomina portal drzwi głównych loggii frontowej. Wyróżnia je natomiast gradzińowanie, czyli pokrycie powierzchni kamienia gęstymi, cienkimi nacięciami, nadającymi im rustykalny

Ryc. 26. Portal w sieni górnej z wapienia bolechowickiego
Fig. 26. Portal in the upper hallway, made of Bolechowice limestone

Ryc. 28. Oryginalny portal z herbem Łabędź w starej kaplicy z piaskowca dolnotriasowego z wyraźnymi uzupełnieniami z jasnoróżowego piaskowca *Włochy*
Fig. 28. The original portal with the Swan coat of arms in the old chapel, made of Lower Triassic sandstone with distinct additions made of light pink *Włochy* sandstone

Ryc. 27. Trzy portale w południowej ścianie sieni górnej wykonane prawdopodobnie z piaskowca retu wydobywanego na Górze Baranowskiej (dawny kamieniołom *Włochy*)
Fig. 27. Three portals in the southern wall of the upper hall, probably made of the Röt sandstone from the Baranowska Hill (old *Włochy* quarry)

wygląd. Wszystkie portale zrobiono z tego samego różowego piaskowca, który mógł pochodzić ze złoża *Włochy*⁶, uruchomionego pod koniec XIX w. w Suchedniowie na Górze Baranowskiej (obecna kopalnia *Baranów*), gdzie odsłaniają się piaskowce dolnego retu (por. Gągół i in., 2005).

15, 16. Dwa portale z uszakami w drzwiach do pierwszego (ryc. 18: IX) i drugiego pokoju prałatów (ryc. 18: X) były już odnotowane w XVII w. Są wykonane z różowego piaskowca i mogą reprezentować piaskowce dolskie górnego retu, eksploatowane w Dołach Biskupich k. Ostrowca Świętokrzyskiego.

Stara kaplica i sionka do wieży (VII)

17. Prosty w formie portal z herbem Łabędź (ryc. 28) z piaskowca został wstawiony w latach 1720–1732 w związku z udostępnieniem połączenia między skrzydłem południowym a korpusem głównym pałacu. Prawdopodobnie w okresie 1658–1668 był umieszczony w wejściu od strony sieni (Kuczyński, 1983?, 2006), w miejscu obecnego portalu oznaczonego numerem 14.

Pozostałe portale piaskowcowe w drzwiach prowadzących z sionki do wieży (19) w pierwszym pokoju senatorskim (20) oraz w pierwszym (22, 23) i drugim pokoju prałatów (24) nie mają dokumentacji i autorom nie udało się określić, z jakiego piaskowca zostały wykonane. Podobnie rzecz się ma z obramieniem drzwi z zakrystii do dawnej kaplicy (18).

Pierwszy pokój senatorski (VIII)

21. Atrapa kominka (którego nigdy tu nie było) z herbem Korab w nadprożu, złożona z różnych odmian piaskowca, została wykonana zapewne w okresie międzywojennym (Kuczyński, 1996, 2003).

Drugi pokój prałatów (X)

25. Portal z różowego piaskowca z herbem Korab w wejściu sionki został wstawiony zapewne w drugim ćwierćwieczu XVIII w., w związku z połączeniem pałacu ze skrzydłem północnym. Może być wykonany z piaskowca dolskiego.

Klatka schodowa (XI)

26. Schody z wapienia górnourajskiego morawickiego wykonane po II wojnie światowej.

Ponadto w wielu miejscach pałacu nad grzejnikami znajdują się współczesne parapety wykonane również z tego wapienia.

ELEWACJA PAŁACU

Elewacja pałacu jest tynkowana z jednolitym systemem dekoracji architektonicznej (gzymsy i bonie). Obramowania okien mają w większości formę wysokiego prostokąta z gzymsem, zwieńczonym nad niektórymi oknami przełamany naczółkiem. Wyróżniają się trzy

Ryc. 29. Obramowanie okna w południowej elewacji pałacu wykonane z wapienia pińczowskiego. Pod parapetem widoczny biały fragment muszli małża pecten

Fig. 29. The frame of the window in the southern facade of the palace is made of Pińczów limestone. A white fragment of a bivalvia pecten shell is visible under the windowsill

duże, dwięciopolowe okna umieszczone centralnie nad loggiami (wschodnią i zachodnią) z kamiennymi słupkami i ślęmionami (elementami poziomymi). Wszystkie te elementy były oryginalnie wykonane z czerwonego piaskowca triasowego, przypominającego piaskowiec wąchocki górnego retu. Piaskowcowe obramienia okien na południowej elewacji oraz na parterze zachodniej elewacji zostały zastąpione, prawdopodobnie w XIX i na początku XX w., wapieniem pińczowskim (ryc. 29).

Gzyms górny pałacu wykonany jest na całej długości z piaskowców triasowych tylko od strony wschodniej, ale jego kolorystykę sztucznie ujednolicono (Celichowska, 1998). Na pozostałych odcinkach gzymsu kamień występuje tylko fragmentarycznie. W regularnych odstępach zamontowane są ciosy z czerwonego piaskowca lub z wapienia pińczowskiego, które wyznaczały profil ciągniętej wyprawy tynkarskiej wapienno-piaskowej (Celichowska, 1998). Podobnie wykonano gzymsy w wieżach pałacowych.

Na murze parawanowym elewacji wschodniej są umieszczone dwa obeliski z herbem Korab w podstawie, wyrzeźbione z różnych rodzajów piaskowca. Czerwony piaskowiec z herbem Korab jest podobny do tumlińskiego, natomiast

⁶ Nie należy mylić ze złożem wapienia *Włochy* położonym w okolicach Pińczowa.

żółtawy przypomina piaskowiec dolski. Po obu stronach obelisków stoją – odtworzone w 2021 r. (Projekt, 2021) – figury posłów szwedzkich (ryc. 30) i moskiewskich, wykonane z piaskowca typu *Włochy*. Oryginalne rzeźby, wykonane w XVII w. z wapienia kieleckiego, zniszczono ok. 1867 r. z rozkazu rosyjskiego gubernatora (Żukowski, 2018).

Cokoły pałacu oraz skrzydeł są współcześnie wyłożone piaskowcem *Kopulak*.

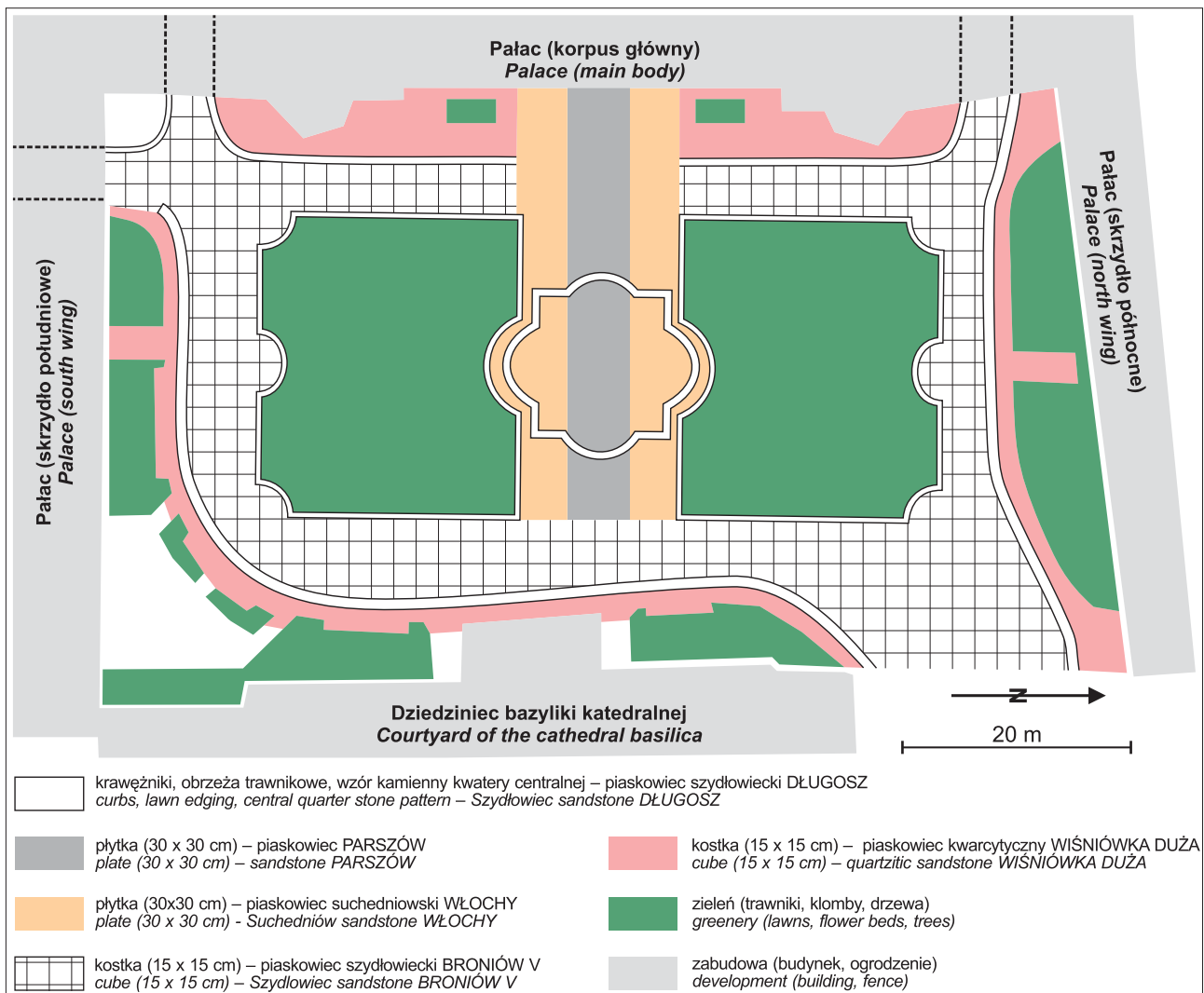
SKRZYDŁO PÓLNOCNE I POŁUDNIOWE

Skrzydła boczne, z arkadowymi podcieniami od strony dziedzińca paradnego, mają jednakową bryłę architektoniczną i takie same elewacje. Południowe zostało dobudowane do korpusu głównego pałacu w latach 1720–1732 z inicjatywy bp. Konstantego Felicjana Szaniawskiego. W kolejnych latach (1732–1745) bp. Jan Aleksander Lipski przeprowadził gruntowny remont pałacu i dobudował skrzydło północne. W elewacji skrzydła południowego na uwagę zasługują dwa portale: w części wschodniej z różowo-czerwonego piaskowca triasowego i w części centralnej (z umieszczonym nad nim oknem) w wejściu do klatki schodowej, w której schody prowadzące na piętro są wyko-

←

Ryc. 30. Współczesne rzeźby posłów szwedzkich w północnej części elewacji wschodniej, wykonane z piaskowca *Włochy*, rozdzielone oryginalnym obeliskiem z różnych rodzajów piaskowców dolnotriasowych

Fig. 30. Contemporary sculptures of Swedish envoys in the northern part of the eastern facade, made of *Włochy* sandstone, separated by an original obelisk made of various types of the Lower Triassic sandstone

Ryc. 31. Plan dziedzińca głównego z oznaczeniem materiałów kamiennych użytych do jego budowy

Fig. 31. Plan of the main courtyard with the stone materials used in its construction

nane z czerwonego piaskowca tumlińskiego. W skrzydle północnym jest centralnie umiejscowione wejście (do dawnej sieni) (Kuczyński, 1985), ma portal z tego samego kamienia co w skrzydle południowym. We wnętrzu skrzydła północnego brak jest kamiennych elementów architektonicznych. Jednak niezmiernie ciekawym zabytkiem jest znajdująca się wewnątrz studnia o głębokości 20 m i średnicy ok. 2,3 m z XVIII w., ocembrowana kamieniem (miejscowymi wapieniami górnego dewonu, na których posadowiony jest pałac). W podcieniach obu skrzydeł pałacu są położone współczesne chodniki wykonane z piaskowca dolnego retu ze złoży *Kopulak* w Suchedniowie.

Po 1850 r. wzniesiono budynek stanowiący przedłużenie skrzydła południowego w kierunku zachodnim. Obecne posadzki i schody w jego wnętrzu wykonano z wapienia morawickiego po 1971 r.

DZIEDZINIEC GŁÓWNY (WSCHODNI)

W 2013 r. przeprowadzono przebudowę dziedzińca paładowego. Użyto płyt i kostki wykonanej z różnego typu piaskowców (ryc. 31). Najbardziej zaskakującym było wykorzystanie kambryjskich kwarcytów z Wiśniówki Dużej k. Kielc w formie kostki brukowej ciętej o wym. 15 × 15 cm. Planowano z niej wykonać chodniki oraz pas jezdny, jednak w wyniku trudności w pozyskaniu dobrej jakości materiału kostkę z Wiśniówki, mocno spękaną i zażelaziałą (od utlenionego pirytu) wykorzystano tylko na chodniki. Pas jezdny wykonano z kostki ciętej (15 × 15 cm) z piaskowca dolnojurajskiego szydlowieckiego, ze złoży *Broniów V*. Krawężniki, obrzeża trawnikowe oraz wzór kamienny kwatery centralnej powstały z piaskowca szydlowieckiego *Długosz*. Kwatera centralna wyłożona jest w środku z płyt (30 × 30 cm) piaskowca *Parszów*, po jego bokach z piaskowca *Włochy* (ryc. 32) (Projekt, 2013).

DZIEDZINIEC POŁUDNIOWY

Dziedziniec południowy, przed wejściem do Sanktuarium Marszałka Józefa Piłsudskiego, został poddany renowacji w 2014 r. (Projekt, 2014). Wymieniono stopnie schodów, balustrady, płyty oblicowań murów i posadzek, które były oryginalnie wykonane z piaskowca tumlińskiego, na ciemniejszą odmianę piaskowca ze złoży *Kopulak* (ryc. 33). Poddano naprawie portal wejściowy do sanktuarium, który jest wykonany z piaskowca szydlowieckiego oraz schody z piaskowca *Włochy* (ryc. 12).

DZIEDZINIEC PÓŁNOCNY

Posadzka tarasu została wykonana z piaskowca *Kopulak* (płytki 40 × 40 cm), a kostka brukowa dziedzińca z dolnotriasowego piaskowca *Parszów* i dolnojurajskiego *Broniów V* (Projekt, 2015).

ZAKOŃCZENIE

Powyższy artykuł jest pierwszym opracowaniem związanym z charakterystyką surowców kamiennych użytych przy budowie Pałacu Biskupów Krakowskich w Kielcach i stanowi on przyczynek do dalszych badań. Szczególnie trudne do interpretacji są piaskowce triasowe, ze względu na brak danych historycznych, dotyczących okresów działalności kamieniołomów oraz niejasne informacje i brak szczegółów dotyczących ustawicznych

Ryc. 32. Różne rodzaje piaskowców na dziedzińcu głównym: dolnojurajskie piaskowce *Broniów* i *Długosz*, piaskowiec *Włochy* dolnego retu, piaskowiec *Parszów* górnego retu, górnokambryjski piaskowiec kwarcytowy *Wiśniówka*

Fig. 32. Different types of sandstone in the main courtyard: Lower Jurassic *Broniów* and *Długosz* sandstones, Lower Röt *Włochy* sandstone, Upper Röt *Parszów* sandstone, Upper Cambrian quartzitic *Wiśniówka* sandstone

Ryc. 33. Współczesne schody, tralki i poręcze z piaskowca dolnotriasowego *Kopulak* na dziedzińcu południowym

Fig. 33. Contemporary stairs, balusters and handrails made of *Kopulak* sandstone (Lower Röt) in the southern farm yard

modernizacji i przebudów rezydencji. Wewnętrzne portale pokryte są patyną (miejscami także brudem lub zaprawą), co znacząco utrudnia identyfikację skały. Także gradzinywanie części portali, zacierają pierwotną strukturę kamienia. Pobranie próbek nie rozwiązuje problemu ze względu na brak materiału porównawczego. Dawno wykonane elementy architektoniczne mogły pochodzić z nieistniejących wyrobisk lub warstw wyeksploatowanych.

Autorzy składają podziękowania pracownikom MNKi: dr. Pawłowi Grzesikowi, kierownikowi Działu Historii mgr Małgorzacie Miszał, Głównemu Konserwatorowi mgr Marcinowi Znojowi z Działu Inwestycyjno-Budowlanego, oraz Wojciechowi Siudowskiemu z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach za pomoc merytoryczną i udostępnienie materiałów dokumentacyjnych i archiwalnych. Dziękujemy Panu Jerzemu Tokarczykowi za informację o rodzajach piaskowców wykorzystanych w pracach renowacyjnych i rekonstrukcyjnych. Autorzy dziękują również recenzentom: dr. hab. inż. Janowi Bromowiczowi i prof. dr. hab. Januszowi Skoczylasowi, za cenne uwagi.

LITERATURA

- ADAMCZYK J.L. 1991 – Wzgórze Zamkowe w Kielcach. Woj. Ośr. Archeol.-Konserw., Wyd. Kultury i Sztuki UM, Kielce.
- BAJOREK J. 1977 – Projekt badań geologicznych w celu wyjaśnienia możliwości udokumentowania nowych złóż ilów dla przemysłu ceramicznego na terenie niecki majkowskiej. Kombinat Geologiczny „Południe” w Katowicach, Zakład Badań Geologicznych w Krakowie. Arch. UW, Kielce.
- BAJOREK J. 1980 – Dokumentacja geologiczna w kat. B + C₂ złoża surowców ilastych kamionkowych „Parszów-Szklenieć”. Kombinat Geologiczny „Południe” w Katowicach, Zakład Badań Geologicznych w Krakowie. Arch. UW, Kielce.
- CELICHOWSKA A. 1998 – Restauracja elewacji ogrodowej pałacu w Kielcach. RMNKi, 19: 275–283.
- DOROBISZ J. 2000 – Jakub Zadzik (1982–1642). UO, Opole.
- FIJAŁKOWSKA E. 1995 – Charakterystyka marmurów użytych do elementów architektonicznych pałacu biskupiego w Kielcach. Muzeum Narodowe w Kielcach (MNKi) (mat. niepubl.).
- FIJAŁKOWSCY E. i J. 1973 – Historia eksploatacji marmurów w Górach Świętokrzyskich. Zesz. Przyn. Muz. Świēt., 1: 1–78.
- FILONOWICZ P. 1979 – Objasnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski w skali 1 : 50 000, ark. Skarżysko-Kamienna (779). Wyd. Geol., Warszawa.
- GAŁOŁ J., KRÓŁ P. URBAN J. 2020 – Złóża i kopalnie eksploatowane przez „Marmury Kieleckie” [W:] Główka J., Szczepański J. (red.), Z dziejów Marmurów Kieleckich (1876–2016). Kiel. Tow. Nauk., Kielce: 137–237.
- GAŁOŁ J., KULETA M., ZBROJA S. 2005 – Odmiany litologiczno-suwrowcowe dekoracyjnych piaskowców budowlanych dolnego triasu w Górach Świętokrzyskich. Nar. Arch. Geol. Państw. Inst. Geol., Kielce, nr inw. 1851/2006.
- GŁOWACKI R. 2017 – Echa dawnej Warszawy. Zamki i pałace. Wyd. Skarpa Warszawska, Warszawa.
- HOLCEROWA T., KLESZCZYŃSKA B. 1970 – Historia i przemiany stylowe wnętrza b. pałacu biskupiego w Kielcach, Kraków, cz. 1 i 2. Arch. WUOZ, Kielce, nr 193.
- HOLCEROWA T., KLESZCZYŃSKA B. 1975 – Kielce, dany pałac biskupów krakowskich. Dokumentacja historyczna. Prac. Konserwacji Zabytków Oddz. w Krakowie, cz. II, t. A (dokumentacja ikonograficzna). Arch. WUOZ, Kielce, nr 102.
- KARPOWICZ M. 2002 – Tomasz Poncino, architekt pałacu kieleckiego, MNKi.
- KLESZCZYŃSKA B. 1975 – Kielce, dany pałac biskupów krakowskich. Dokumentacja historyczna. Prac. Konserwacji Zabytków Oddz. w Krakowie, cz. I, II, t. A i B, Arch. WUOZ, Kielce, nr 102.
- KRUPIŃSKI A.B. 1972 – Pałac w Kielcach – Skrzydło „A” i „B”, wyniki badań architektonicznych. PKZ o. Kraków. [W:] Kuczyński J., Rezydencja. MNKi (mat. niepubl.).
- KUCZYŃSKI J. 1981 – Wnętrza pałacowe zabytkowe XVII i XVIII w., Kielce. MNKi (mat. niepubl.).
- KUCZYŃSKI J. 1983? – Rezydencja. Wyimki z dziejów pałacowych. MNKi (mat. niepubl.).
- KUCZYŃSKI J. 1984 – Muzeum zabytkowych wnętrza z XVII i XVIII w. W kieleckim pałacu. RMNKi, 13: 11–58
- KUCZYŃSKI J. 1985 – XVIII-wieczne skrzydła pałacu kieleckiego. RMNKi, 14: 75–100
- KUCZYŃSKI J. 1988 – Pałac pobiskupi w Kielcach, układ i wystrój wnętrza w świetle źródeł historycznych. MNKi (mat. niepubl.).
- KUCZYŃSKI J. 1989 – Kielecka rezydencja biskupów krakowskich, RMNKi 15: 5–56.
- KUCZYŃSKI J. 1995 – Dokumentacja wstępna portali. MNKi (mat. niepubl.).
- KUCZYŃSKI J. 1996 – Wstępne ustalenia dotyczące pochodzenia obecnie istniejących kominków na piętrze pałacu kieleckiego. Teczka „Pieca II (bis)”. MNKi (mat. niepubl.).
- KUCZYŃSKI J. 2003 – Projekt rekonstrukcji pieca ze szychy 1. połowy XVII wieku w drugim pokoju biskupim kieleckiego pałacu. RMNKi, 21: 57–72.
- KUCZYŃSKI J. 2006 – Kaplica w pałacu kieleckim w latach 1644–1746. RMNKi, 22: 127–141.
- LEWICKI J. 2000 – Pałac w Podzamczu Piekoszowskim. Próba odtworzenia i analizy XVII-wiecznej architektury budowli. [W:] Adamczyk J.L. (red.), Przemiany architektury rezydencjonalnej na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Wybrane przykłady. Reg. Ośr. Stud. i Ochr. Środ. Kultur. w Kielcach, Kielce: 117–143.
- LEWICKI J. 2011 – Pałac biskupów krakowskich w Kielcach. Przemiany zespołu w latach 1795–1864. RMNKi, 26: 17–101.
- MAZUREK M., SZELEJEWSKI A. 2003 – Restauracja apartamentu biskupiego w pałacu biskupów krakowskich w Kielcach: założenia i realizacja. RMNKi, 21: 47–54.
- MICHALSKA-BRACHA L. 1995 – Rekonstrukcja Sanktuarium Józefa Piłsudskiego w pałacu kieleckim. RMNKi, 18: 215–221.
- MIKS N. 1952 – Architektura pałacu biskupiego w Kielcach. Biul. Hist. Sztuki, 14 (4): 152–174.
- OBREMSKI K. 2018 – Przemowa na bankiecie z okazji wprowadzenia orderu „Virtuti Militari”. Interpretacja retoryki mowy Józefa Piłsudskiego. Śl. Studia Polonist., 1 (11): 263–279.
- PABIAN G., FIJAŁKOWSKA-MADER A., URBAN J. 2017 – Rewitalizacja terenu pogórniczego na przykładzie kamieniołomu Szewce w Górach Świętokrzyskich. [W:] Jawecki B., Tarka R. (red.), Geo-produkt, od geodukacji do innowacji. Materiały 3. Forum Geo-produkt, Wojślawice 22–24.09.2017. Wyd. Ocean, Wrocław: 65–74.
- PAPROCKI B. 2004 – Pałac Biskupów Krakowskich w Kielcach. MNKi, 13.
- PIENIAŻEK-SAMEK M. 2003 – Apartament biskupi w pałacu biskupów krakowskich w Kielcach – inwentarze. RMNKi, 21: 21–30.
- PROJEKT 2006 – Rekonstrukcja schodów ogrodowych przy loggii zachodniej Pałacu Biskupów Krakowskich w Kielcach. Dział Konserwatorsko-Budowlany MNKi.
- PROJEKT 2011 – Odtworzenie wystrój wnętrza na parterze pałacu w zakresie objętych projektem pn. „Dawny pałac biskupów krakowskich w Kielcach najcenniejszym obiektem promocyjnym turystyki kulturowej Ziemi Świętokrzyskiej”. Dział Konserwatorsko-Budowlany MNKi.
- PROJEKT 2013 – Przebudowa dziedzińca północnego Pałacu Biskupów Krakowskich wraz z modernizacją infrastruktury w ramach projektu „Rewitalizacja zabytkowego śródmieścia Kielce – etap II”; Dokumentacja powykonawcza „Przebudowa dziedzińca Pałacu Biskupów Krakowskich wraz z modernizacją infrastruktury”. Dział Konserwatorsko-Budowlany MNKi.
- PROJEKT 2014 – Renowacja tarasu głównego Pałacu Biskupów Krakowskich od strony wewnętrznej dziedzińca południowego w ramach realizacji zadania „Przebudowa dziedzińca Pałacu Biskupów Krakowskich wraz z modernizacją infrastruktury” w ramach projektu „Rewitalizacja zabytkowego śródmieścia Kielce – etap II”. Dział Konserwatorsko-Budowlany MNKi.
- PROJEKT 2015 – Przebudowa dziedzińca północnego Pałacu Biskupów Krakowskich wraz z renowacją tarasu w ramach realizowanego zadania „Przebudowa dziedzińca Pałacu Biskupów Krakowskich wraz z modernizacją infrastruktury” w ramach projektu „Rewitalizacja zabytkowego śródmieścia Kielce – etap II”. Dział Konserwatorsko-Budowlany MNKi.
- PROJEKT 2021 – „Remont budowlano-konserwatorski elewacji budynków dawnego Pałacu Biskupów Krakowskich w Kielcach, pl. Zamkowy 1” (dokumentacja odbiorowa i powykonawcza). Dział Konserwatorsko-Budowlany MNKi.
- RADOMSKA H. 2002 – Dokumentacja geologiczna złoża piaskowców triasowych „Parszów” w kat. C₁ w miejscowości Parszów. Nar. Arch. Geol. Państw. Inst. Geol., Warszawa.
- RUPNIEWSKA M., DĄBROWSKA U., MAZUREK M. 2010 – Program konserwatorski. Odtworzenie wystrój wnętrza na parterze pałacu w zakresie objętych projektem „Dawny Pałac Biskupów Krakowskich w Kielcach najcenniejszym obiektem promocyjnym turystyki kulturowej ziemi świętokrzyskiej” z dostosowaniem do potrzeb Muzeum Narodowego w Kielcach. Dokumentacja Działu Konserwatorsko-Budowlanego MNKi, Kielce: 1–27.
- STANKIEWICZ A. 2016 – Architektura Pałacu Biskupów Krakowskich w Kielcach. Roczn. Muz. Nar., 31: 65–98.
- TOMKIEWICZ W. 1951 – Aktualizm i aktualizacja w malarstwie polskim XVII wieku. Biul. Hist. Sztuki, 13 (1): 74–88.
- URBAN J., GAŁOŁ J. 1994 – Kamieniołomy piaskowców w dawnych ośrodkach górnictwa kamiennego północnej części regionu świętokrzyskiego jako zabytki przyrody i techniki. Prz. Geol., 42 (3): 193–200.
- WARDZYŃSKI M. 2014 – Marmury świętokrzyskie i ośrodek kamieniarsko-rzeźbiarski w Chęcinach w XVI–XIX wieku. Spotkania z Zabytkami, 7–8/2014. Dodatek specjalny „Aedifico et Conservo. Eskalacja jakości kształcenia zawodowego w Polsce”, 2014, t. III.
- Z. E. (znane są tylko inicjały autora) 1938 – Sanktuarium Wielkiego Marszałka w Kielcach, Naród i Wojsko, 11: 5.
- ŻUKOWSKI J. 2018 – Sąd na arianami w kieleckim Pałacu Biskupów Krakowskich. MNKi.

Praca wpłynęła do redakcji 2.12.2022 r.
Akceptowano do druku 30.12.2022 r.